

Ольга ГОРДА-ЦИБКО

ПАМ'ЯТКИ КНЯЖОЇ ДОБИ НА АРХЕОЛОГІЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНІЙ ВИСТАВЦІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ У ЛЬВОВІ 1888–1889 РОКІВ

Наприкінці XIX ст. істотна роль у формуванні українського музейництва у Львові належала Ставропігійському інституту. Здійснюючи активну колекціонерську діяльність при відсутності офіційно відкритого музею, він цілеспрямовано комплектував власну збірку за принципом музейної колекції, починаючи вже від 1885 р. З того ж року сеньйор Інституту, професор Ісидор Шараневич запланував і розпочав підготовку майбутньої “археологічної” виставки¹ – одного з важливих етапів програми святкування 300-літнього ювілею заснування братства*. Археологічно-бібліографічну виставку (10. X. 1888–28. II. 1889) відкрито в приміщенні Ставропігійського інституту на вул. Руській, 3, а її експозиція займала десять кімнат, куди увійшли понад 1200 пам'яток, переважно релігійного призначення. Основним завданням виставки стало висвітлення важливих етапів української історії від найдавніших часів. Закономірно, що, з огляду на хронологічну належність, основоположним став відділ археології.

Ідентифікувати кожен експонат відділу археологічних знахідок виставки неможливо, оскільки інформація про них, подана у каталогах чи статтях преси й наукових видань, зведена, переважно, до поверхового, узагальненого опису. З них можна довідатися лише про типологічну належність пам'ятки, практично немає докладних описів. Це зумовлено як чималою кількістю самих об'єктів, так і відсутністю точної інформації про їх призначення чи час створення. Відповідно основні дані з історії таких знахідок обмежені короткими відомостями про місце віднайдення та епоху виготовлення. Проте в даному разі найголовнішим залишається те, що для свого часу на актуальному етапі археологічної науки ці експонати стали унікальними історичними відкриттями, які й понині продовжують залишатися важливими беззаперечними речовими свідками княжої доби.

Відділ археології виставки мали можливість формувати на найвищому рівні, оскільки обидва провідні її організатори Ісидор Шараневич та о. Антоній Петрушевич – основоположники археологічної науки в Галичині, що

¹ Спеціальна археологическая выставка // Слово. – Львовъ, 1885. – Ч. 92. – С. 3.

* У 1886–1893 рр. у Ставропігійському інституті тривав період святкування 300-літнього ювілею заснування Львівського братства. Археологічно-бібліогра-

фічну виставку приурочено також іншим трьом датам: 900-літтю Хрещення Русі, 100-літтю прийняття надвірного декрету (7 вересня 1788 р.) цесаря Йосифа II, яким підтверджено права братства, і 40-літтю правління цесаря Франца-Йосифа I.

активізувалася від 1848 р. з віднайденням знаного “Світоvida” у р. Збруч². Вони, зокрема, першими розпочали вивчення терену княжого Галича. Якісно новий рівень археологічних досліджень у Ставропільському Інституті розпочато з 60-х років, але до кінця 70-х років вони не виходили за межі переважно фрагментарних зусиль³. Щойно з 80-х років налагоджено досить планомірні пошуки, зосереджені на теренах Львова, Галича, Залукви в його околицях, Звенигорода, сіл Чехи та Висоцьке на Львівщині⁴.

У 1882–1886 рр. під керівництвом І. Шараневича проводили розкопки в околицях Галича. Їх фінансував відомий український меценат Володислав Федорович⁵, який згодом надав кошти на видання фотоальбому виставки. До досліджень також приєднався настоятель церкви апостолів Петра і Павла у Залукві Лев Лаврецький. Йому належать важливі відкриття в давньому Галичі та його околицях. Завдяки наполегливій праці він зібрав цінну колекцію предметів археології, яка гідно доповнила експозицію Археологічно-бібліографічної виставки. У 1885 р. на прохання І. Шараневича до досліджень Галича долучився професор археології київського університету Володимир Антонович⁶. Він надав важливу допомогу в датуванні та систематизації пам’яток, а саме 23 предметів кам’яної доби і 17 – епохи заліза⁷. Чимала частина цієї колекції увійшла до складу експозиції Польсько-руської археологічної виставки у Львові (9–30 вересня 1885 р.⁸), організованої з ініціативи Крайового Археологічного товариства. Після її закриття щодо подальшого місця збереження пам’яток виник конфлікт між Ісидором Шараневичем і о. Антоном Петрушевичем та Войцехом Дідушицьким, який вважав, що віднайдені під час розкопок артефакти повинні зберігатися в польських “крайових” музеях⁹. Справу залагоджено на користь Ставропільського інституту, куди в 1886 р. передано колекцію з розрахунком на її подальше експонування на майбутній Археологічно-бібліографічній виставці¹⁰.

На момент відкриття виставки пам’ятки археології наповнювали колекції усіх провідних польських і українських музеїв Галичини. Часто вони ставали

² Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – С. 23–24.

³ Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875–1914): науковники пошуки та польові здобутки // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 217.

⁴ Там само. – С. 218.

⁵ Її ж. Формування української археології в Галичині у ХІХ столітті: Ісидор Шараневич (1829–1901) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 311.

⁶ Шараневич І. Пам’ятники галицько-руської старини в изображениях // Литературный сборник Галицко-Русской ма-

тицы за 1886 г. – Львовъ, 1886. – С. 119–127.

⁷ Его же. Три дня на древнихъ развалинахъ // Слово. – Львовъ, 1885. – Ч. 82. – С. 1.

⁸ Датою закриття виставки прийнято вважати 24 вересня 1885 р. Однак, її було продовжено і зачинено 30 вересня того ж року: Obie wystawy na Politechnice // Gazeta Narodowa. – Lwów, 1885. – Nr 222. – S. 3.

⁹ Листування професора Ісидора Шараневича про розкопки в Галичі. 1883–1887 рр. // Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Ф. 146 (Галицьке намісництво. 1448–1934 рр). – Оп. 51а. – Спр. 1030. – Арк. 120.

¹⁰ Булик Н. Археологічні осередки... – С. 220.

центральними позиціями музейних фондів. В основу археологічної збірки ставропігійської виставки лягли колекції українських музеїв і приватних збирачів. Основний вклад у її формування належить Ставропігійському Інституту, Народному Дому та збирачам Олександру Чоловському й о. Леву Лаврецькому.

Колекція історичних і мистецьких пам'яток Народного Дому, найбільшою в якій була група археологічних знахідок, стала однією з найважливіших (окрім ставропігійської збірки) серед усього зібрання Археологічно-бібліографічної виставки. Проводячи спільно з Інститутом археологічні дослідження, Народний Дім зумів укомплектувати немало й цікаву збірку артефактів, переважно з околиць Галича. Відповідно основну і найцікавішу частину колекції на умовах співорганізатора передано до експозиції. Описи археологічної її частини, опубліковані в каталогах виставки¹¹, не дають можливості повноцінно охарактеризувати цю колекцію. Але при зіставленні їх зі списками пам'яток, укладеними з метою передачі і повернення збірки (1888 і 1891)¹², підсумовано, що кількість предметів сягала понад п'ятдесят одиниць. До 1894 р. колекція Народного Дому перебувала в Музеї Ставропігійського Інституту, де її експоновано у спеціально виготовленому габльоті з написом "Собственность Русского Народного Дома въ Львовѣ"¹³.

Основу колекції археологічних знахідок Археологічно-бібліографічної виставки склали предмети, знайдені під час проведених у 1882–1886 рр. досліджень в Галичі та його околицях. А унікальні пам'ятки з історичних земель давнього Галича стали провідними і досі посідають чільне місце у музейних збірках. До експозиції увійшли різні за видами і призначенням об'єкти: прикраси, елементи одягу, предмети побуту, пам'ятки церковного вжитку (літургійний посуд, хрести), елементи будівель, нумізматики, зброя тощо.

Окрему статтю збірки археологічних пам'яток присвятив Анатоль Вахнянин у своєму циклі публікацій про Археологічно-бібліографічну виставку. Він особисто мав нагоду спостерігати за ходом археологічних розкопок у 1883 р., від чого отримав незабутні враження, підкреслюючи, що "німий камінь з фундаментів невеличкої церковці говорить на місці до чоловіка дуже виразно"¹⁴. Щодо пам'яток, то автор відзначив, що їх на

¹¹ Шараневич И. Отчетъ изъ Археологическо-библіографической выставки въ Ставропігійскомъ институтѣ открытой 28 сент. (10 окт.) 1888 г., закрытой 16 (28) февр. 1889 г. и опись фотографически снятыхъ предметовъ изъ той же выставки. – Львовъ, 1889. – С. 17–31; *Tenże*. Katalog archeologiczno-bibliograficznej wystawy Instytutu Stauropigiańskiego we Lwowie, otwartej dnia 10. października r. 1888., a mającej się zamknąć dnia 12. stycznia r. 1889. – Lwów, 1888. – S. 49–51, 115.

¹² Матеріали розгляду прохання Ставропігійського Інституту на влаштовані ним археологічні виставки, експонати му-

зею Народного Дому (Заяви, постанови засідань керівної ради Народного Дому, розписки про отримання експонатів, листування інше) (1888–1894) // ЦДІАЛ. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 826. – Арк. 3; Листи з приватними особами і товариством "Народний Дім" про пересилання на виставку книжок і музейних предметів. 1887–1895 рр. // ЦДІАЛ. – Ф. 129 (Ставропігійський Інститут у Львові. 1378–1944 рр.). – Оп. 2. – Спр. 742. – Арк. 21.

¹³ ЦДІАЛ. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 826. – Арк. 17.

¹⁴ Вахнянинъ Н. Археологична выставка Института Ставропігійского // Дѣло. – Львовъ, 1888. – № 242. – С. 2.

виставці зібрано дуже значну кількість, але “то все треба видіти, бо описувати трудно”¹⁵.

На кінець XIX ст. проведено також ряд археологічних досліджень історичних місцевостей неподалік Галича, предмети з яких так само поповнили експозицію. Як згадував Едвард Павлович, відділ археології пропонував невелику, але цікаву збірку матеріалів з Галича¹⁶. Декотрі з них вперше опубліковано в альбомі виставки*. Зокрема, сюди увійшли пам'ятки найдавніших часів, що походять ще з кам'яної доби. Вони стали важливими свідченнями про перші поселення, які концентрувалися навколо сучасного Галича. Однак Іван Франко зауважив, що збірка пам'яток доісторичного періоду подана доволі “скупо”, оскільки основну їх частину зосереджено в польських музеях¹⁷.

Важливий внесок у розвиток археологічної науки здійснив о. Л. Лаврецький. Приєднавшись 1882 р. до досліджень Галича, він відкрив фундаменти семи будівель княжої доби, які згодом проаналізував і описав Йосиф Пеленський¹⁸. Чимало пам'яток на виставці було з першої вивченої ділянки – фундаментів церкви Спаса в урочищі “Карпиця”. Їх вивчали у 1883 та 1886 рр. Тоді знайдено багато поховань з цінною групою пам'яток археології¹⁹. Того ж року розшуки коротко описали Юліан Захарієвич та Ісидор Шараневич. Вони впровадили до наукового вжитку значну частину пам'яток²⁰. Знайдені тоді артефакти наповнили експозицію виставки. Серед них були раритетні зразки: кремінні долото і ніж, бронзовий медальйон з рельєфним зображенням медузи, олов'яні печатки, бронзова підвіска, глиняна матриця для прикрас, фрагменти позолоченої бляхи від покрівлі, панагія, металеві прикраси – частини декору предметів церковного вжитку, зокрема великий бронзовий хрест із зображеннями євангелістів, монета часів Владислава II Ягайла, частини кам'яної плити із зеленого мармуру, елементи вуздечки, фрагменти вовняної та шовкової із золотим переплетенням тканин із саркофагу з могили неподалік. Описуючи ці знахідки, І. Шараневич з-поміж фрагментів віконного скла, показаних на виставці, відзначив зразок зеленого кольору, сплавлений з срібно-золотим металом, що має назву “russisches Marienglas”²¹. Частина з

¹⁵ Вахнянинъ Н. Археологична вистава... – С. 2.

¹⁶ Pawłowicz E. Wystawa archeologiczno-bibliograficzna Instytutu Stauropigijskiego // Przewodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1888. – S. 1043.

* Найповніший екземпляр з п'яти виданих 1889 р. альбомів знаходиться у фототеці Національного музею у Львові імені [митрополита] Андрея Шептицького.

¹⁷ Franko I. Archeologiczno-bibliograficzna wystawa // Kurjer Lwowski. – Lwów, 1889. – Nr 46. – S. 2.

¹⁸ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. – Kraków, 1914. – 207 s.

¹⁹ Шараневичъ И. Извѣстіе о результатахъ исследовательныхъ раскопокъ въ

рубежахъ древлекняжеского города Галича, предпринятыхъ в гг. 1886–1887 // Литературный сборник издаваемый Галицко-Русскою Матицею. – Львовъ, 1887. – С. 253.

²⁰ Zachariewicz J. Wykopaliska w Załukwi nad Dniestrem. Opis do jesieni 1882 r. odkrytych fundamentów i wykopalisk // Dzwignia. – Lwów, 1882. – Zesz. 9. – S. 139–140; Zesz. 10. – S. 152–153; Tenże. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w r. 1883 // Przegląd Archeologiczny. – Lwów, 1883. – Zesz. 3. – S. 3–9; Tenże. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w r. 1884–5 // Przegląd Archeologiczny. – Lwów, 1888. – Zesz. 4. – S. 3–90; Ego же. Извѣстіе... – С. 253–259.

²¹ Ego же. Извѣстіе... – С. 254.

тих пам'яток і на сьогодні є важливими джерелами, допомагають відтворити автентичний вигляд храму і його історію.

Серед немалої збірки археологічних матеріалів з давнього Галича на виставці фігурували пам'ятки, віднайдені під час розкопок впродовж наступних років. Зокрема, відкрито фундаменти нових церков і поховання. Одним з наступних після церкви Спаса стало віднайдення монастирської церкви пророка Іллі в урочищі Прокаліїв сад на правому березі Мозолевого потоку, де засвідчено й поховання²². З відкритих тут і показаних на виставці ідентифікувати можна лише фрагменти скляного посуду з колекції Народного Дому²³ і позолочений енкалпійон, виявлений у 1885 р. в могилі покладеного при фундаменті церкви чоловіка²⁴.

Найцікавішими, на думку І. Шараневича, стали розкопки руїн церкви Благовіщення на полі "Церквиська" в Крилосі²⁵. На місці вівтаря знайдено 42 елементи срібних прикрас заможної жінки, частину з яких експоновано на виставці²⁶. У результаті досліджень виявлено і збагачено експозицію також групою старовинних срібних монет з часів римських імператорів Октавіана Августа, Траяна, Адріана, Коммода і Фаустина²⁷. Вони є свідченням про торговельну активність чи наявність торгових шляхів з Риму на Схід. А це ще раз підтвердило "важливість Галича і його околиць в історичні і доісторичні часи"²⁸. З відкопаного кам'яного саркофага при фундаментах церкви збереглися й експоновані лише майстерно опрацьовані роги оленя і зуби зубра, які за традицією клали до могили померлого разом зі зброєю²⁹. Серед інших пам'яток цієї місцевості організатори виставки також відзначили металевий перстень³⁰, фрагмент бронзового посуду³¹ і бронзовий дзвоник³².

Водночас у 1883 і 1885 рр. І. Шараневич разом з археологами Теодором Земенцьким з Кракова та львівським дослідником Олександром Чоловським проводили розкопки у селі Вікторів неподалік від Крилоса при церкві святого Миколая і в печері³³. З цієї групи вдалося ідентифікувати невелику частину предметів виставки, до яких належали давніші пам'ятки – сокири з кременю і міді та бронзова вудка, а також олов'яна печатка патріарха Феодосія з грецьким написом на звороті, знайдена на горі, розташованій над печерою³⁴.

До важливих археологічних об'єктів належить також урочище "Цвинтариська", де в 1884 р. відкрито частину фундаментів храму, який І. Шараневич помилково ідентифікував як костел святої Анни³⁵. На цьому місці віднайдено ряд цікавих артефактів, серед яких на виставці відзначили

²² Пастернак Я. Археологія... – С. 46.

²³ Шараневич І. Отчеть... – С. 20. – Табл. I, № 42, 47.

²⁴ Его же. Извѣстіе... – С. 256.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

²⁷ Его же. Отчеть... – С. 19. – Табл. I, № 21–25.

²⁸ Его же. Извѣстіе... – С. 259.

²⁹ Его же. Отчеть... – С. 20. – Таб. I, № 38–40; Его же. Извѣстіе... – С. 258.

³⁰ Его же. Отчеть... – С. 27. – Табл. II, № 33.

³¹ Там же. – С. 27. – Табл. II, № 35.

³² Там же. – С. 21. – Табл. I, № 52.

³³ Булик Н. З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в XIX – на початку XX ст. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 307; Пастернак Я. Археологія... – С. 49

³⁴ Szaraniewicz I. Katalog... – S. 34, nr 134; Его же. Отчеть... – С. 25. – Табл. II, № 20.

³⁵ Лукомський Ю. Архітектурна спадщина давнього Галича. – Галич, 1991. – С. 14.

ручний металевий дзвоник з арковою орнаментикою³⁶, кам'яну капітель дорійського ордеру³⁷ й однораменний хрестик, виготовлений з червоного т. зв. "вірменсько-араратного" мармуру³⁸.

До галицьких знахідок належить також знайдені в регіоні без зазначення конкретного місця бронзовий чайник та залізний серп³⁹.

Проводячи археологічні дослідження Галича і його околиць, вчені виконали графічні креслення фундаментів розкритих будівель. Ці важливі історичні джерела для вивчення архітектури княжої доби неодноразово публікували у спеціалізованих виданнях, частину їх також репродуковано в альбомі виставки. Рисунки вміщено в експозиції поміж зразків малярства як частину продовження групи археології. Відомо, що начерки фундаментів церкви Спаса, церкви святого Кирила в урочищі "Під Бідуном", оборонної вежі виконав Ю. Захаревич, а креслення фундаментів церкви Благовіщення – о. Л. Лаврецький⁴⁰. До креслень організатори додали рисунки фундаментів церкви св. Пантелеймона – єдиної частково вцілілої пам'ятки, вже дослідженої раніше, які виконав Владислав Луцкевич⁴¹. Важливими експонатами стали додаткові пояснювальні таблиці (начерки фундаментів, частини архітектури, рисунки окремих предметів) та рельєфні карти місцевості, де проводилися розкопки, які виготовили професор львівської політехніки Домінік Зброжек та його учень Северин Відт на кошти Галицько-Руської матиці⁴². Окремі найцікавіші з них опубліковано в журналі "Новый Галичанин", втім малюнки руїн церкви Благовіщення⁴³ та вибрані предмети з виставки⁴⁴.

Перші дослідники, відкривачі та колекціонери археологічних артефактів Галича і його околиць не лише зберегли ці приховані століттями пам'ятки. Їм належать також перші наукові розмірковування, які стали базою для подальших наукових опрацювань. Від початків вивчення Галича актуальною та суперечливою залишалась проблема його планувальної структури. Першовідкривачі на основі отриманих джерел, співставляючи їх з літописними згадками, намагалися локалізувати терени давнього Галича⁴⁵. Схиляючись до традиційної на той час ідеї, о. А. Петрушевич припускав його існування в межах сучасного міста, ідентифікуючи церкву Різдва Христового з літописним Успенським собором⁴⁶. На думку І. Шараневича, залишки давнього міста збереглися на залуківській височині між

³⁶ Шараневич И. Отчеть... – С. 28. – Табл. II, № 38.

³⁷ Там же. – С. 29. – Табл. II, № 60.

³⁸ Его же. Извѣстіе... – С. 255.

³⁹ Tenże. Katalog... – S. 115, nr 137.

⁴⁰ Его же. Отчеть... – С. 30–31.

⁴¹ Łuszczkiewicz Wł. Kościół w Ś. Stanisławie pod Haliczem jako zabytek romański // Sprawozdania Komisji do Badania Historji Sztuki w Polsce. – Kraków, 1880. – Т. 2, zesz. 1. – S. 1–20.

⁴² Полянський П. Руїни старинної церкви св. Благовіщення на Подгородю подь Галичемь // Новый Галичанин. –

Львовъ, 1889. – Ч. 20. – С. 242–243.

⁴³ Там же. – С. 245.

⁴⁴ Там же. – Ч. 23. – С. 280

⁴⁵ Ляска В. Планувальна структура Галича XI–XIII ст.: історія досліджень // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 467.

⁴⁶ Петрушевичъ А. Критико-историческіе рассуждения о надднестрянскомъ городе Галичъ и его достопамятностях // Лѣтопись Народного Дома. – Львовъ, 1882–1888. – С. 135.

р. Лімницею і Дністром, причому важливим аргументом стала наявність тут храмів святого Пантелеймона і Спаса⁴⁷. І лише О. Чоловський, проаналізувавши обидві думки, дійшов висновку про існування давнього Галича в межах теперішнього села Крилос⁴⁸. Ця версія зустріла підтримку більшості тогочасних дослідників і, зрештою, підтвердилася при наступних археологічних роботах і залишається домінуючою⁴⁹. На початковому етапі вивчення літописних, а згодом розкритих при археологічних розкопках речових свідчень історії давнього Галича їх інтерпретації мали доволі поверховий, часто помилковий характер. Перші відкриття в Галичі і його околицях дали поштовх до наступних пошуків, що проводяться досі. А деякі роботи тогочасних дослідників, зокрема вивчення топографії і топоніміки, від яких збереглися карти місцевостей, є неоціненним джерелом з огляду на суттєві зміни у рельєфі цих теренів⁵⁰. Досі актуальними залишалися чимало питань, що потребували уточнень в аналізі об'єктів монументального будівництва галицької архітектурної школи XII–XIII ст.⁵¹

Показані на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропігійського інституту знахідки належать до матеріальних свідчень, віднайдених при перших археологічних пошуках, що стали базовими для подальших відкриттів. Зібрані артефакти є нікими доказами існування на цих теренах поселень починаючи від найдавніших часів. Вони дають можливість проаналізувати побут, традиції чи соціальний рівень. З першими відкриттями вдалося частково відтворити планувальну структуру міст і поселень, реконструювати давні споруди. Важливо, що знайдені пам'ятки дбайливо зберігались, експонувались, також більшість з них описано та впроваджено до наукового вжитку. Найважливіша частина цих матеріалів походила з Галича, якому за часів князя Ярослава Осмомисла судилося стати першим “великим” історичним осередком регіону, який отримав свою назву від міста, необхідність планомірного дослідження якого надалі зберігає актуальність.

Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрія Шептицького

⁴⁷ Шараневичь И. Стародавній Галич // “Зоря Галицкая” яко альбумъ на 1860. – Львовъ, 1860. – С. 295–335.

⁴⁸ Czołowski A. O położeniu starego Haliacza // Pamiętnik Drugiego zjazdu Historyków Polskich. Referaty. – Lwów, 1890. – S. 1–23.

⁴⁹ Ляска В. Планувальна структура... – С. 467–473.

⁵⁰ Лукомський Ю., Петрик В. Нові матеріали до відтворення елементів містобу-

дівельної структури Галича XII–XIII ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького (Історичні та культурологічні студії. – Т. 3). – Львів, 2001. – С. 167.

⁵¹ Лукомський Ю. Архітектурно-планувальна структура хрестово-баневих церков XII–XIII ст. давнього Галича // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Львів, 2005. – С. 3.